

Analytical Formulation of Cultural Engineering Based on the Views of Ayatollah Khamenei

Mohammad Soheilsarv¹

1. Assistant Professor, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: soheilsarv.moham@ut.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 26 February 2025 Received in revised form: 16 May 2025 Accepted: 18 May 2025 Published online: 22 June 2025 Keywords: <i>Ayatollah Khamenei, Cultural Construction, Cultural Engineering, Cultural Guidance and growth, Cultural Supervision.</i>	Cultural engineering is a systematic approach to understanding, regulating, and managing culture, representing a relatively new perspective in cultural studies. As articulated by Ayatollah Khamenei, this approach can serve as an effective strategy for advancing cultural development. The present study aims to conceptualize and formulate the notion of cultural engineering based on Ayatollah Khamenei's thought. Accordingly, the research addresses the question: What is cultural engineering, and how can it be analytically formulated in Ayatollah Khamenei's view? This study employs a documentary method for data collection and content analysis for data interpretation. The findings indicate that, from his perspective, cultural engineering comprises five interrelated and inseparable components: supervision, guidance, growth, the nature of culture, and cultural construction. These components function within a cyclical and dynamic process. Cultural supervision refers to monitoring and safeguarding cultural processes; cultural guidance involves steering culture toward the overarching goals of the Islamic system; cultural growth denotes the intellectual and spiritual development of society; the nature of culture is understood as an endogenous, quality-generating movement; and cultural construction entails creating new cultural forms aligned with societal needs. By comparing Ayatollah Khamenei's perspective with liberalist and socialist approaches, this study demonstrates that he offers an intermediate framework between complete cultural freedom and total cultural control. This approach preserves cultural liberties while, through intelligent guidance and supervision, directing culture toward the objectives of the Islamic system.
Cite this article: Soheilsarv, M. (2025). Analytical Formulation of Cultural Engineering Based on the Views of Ayatollah Khamenei. <i>Social Theories of Muslim Thinkers</i>, 15(2): 54-75. https://doi.org/10.22059/jstmt.2025.391219.1779	

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2025.391219.1779>

1. Introduction

Culture is one of the most complex and fundamental elements of any society, encompassing the collective customs, beliefs, language, values, and behaviors that define a people. It plays a dual role, serving both as a determinant of social direction and as a product of historical, political, and spiritual forces. In contemporary societies, the management and development of culture have become essential concerns for state governance and social planning.

Within this context, the concept of cultural engineering emerges as a systematic and strategic framework for understanding, shaping, and guiding the cultural dynamics of a nation. Among Islamic scholars, Ayatollah Seyyed Ali Khamenei—the Supreme Leader of the Islamic Republic of Iran—has provided significant insights into the role of culture in societal development. His vision of cultural engineering does not align strictly with the binary of complete freedom (liberalism) or total control (socialism). Instead, he advocates a middle path rooted in Islamic values, emphasizing guidance, supervision, growth, and cultural innovation.

2. Problem Statement

Existing models of cultural governance tend to fall at opposite ends of the ideological spectrum. On one side, liberal approaches regard culture as a free-market phenomenon that evolves naturally without government intervention. On the other side, socialist models advocate for strong state control to regulate and direct cultural content in accordance with ideological objectives. Both extremes, however, pose significant challenges: liberalism may result in cultural fragmentation and the erosion of core values, while socialism risks cultural oppression and the suppression of diversity.

In the context of the Islamic Republic of Iran—where culture is deeply intertwined with religious identity and political legitimacy—this challenge is particularly acute. The central question arises: How can an Islamic government engineer culture in a manner that both reflects its foundational values and fosters societal development, identity formation, and creative expression?

This study seeks to address this question by systematically analyzing the speeches, writings, and official positions of Ayatollah Seyyed Ali Khamenei concerning culture and governance, aiming to elucidate his distinctive approach to cultural engineering.

3. Research Objectives

The primary objective of this study is to theoretically define and structurally formulate the concept of cultural engineering based on the perspectives of Ayatollah Khamenei.

The secondary objectives are as follows:

- To identify the dimensions and stages of cultural engineering within his framework.
- To compare this framework with liberal and socialist models of cultural governance.
- To develop an applicable conceptual model for cultural policy in Islamic contexts.

4. Research Questions

This study is guided by the following key questions:

1. What is the definition of cultural engineering, and how does it differ from related concepts such as cultural management and cultural policy-making?
2. What are the core components of Ayatollah Khamenei's approach to cultural engineering?
3. How should governments, particularly Islamic governments, manage and guide culture in practice according to this approach?
4. In what ways does Ayatollah Khamenei's model compare to liberal and socialist cultural governance frameworks?

5. Literature Review

A review of relevant literature indicates that, although numerous studies have examined Ayatollah Khamenei's perspectives on cultural identity and the concept of Islamic civilization, there is a paucity of research focused on the systematic formulation of cultural engineering.

Notable prior works include:

Safar Beigi et al. (2022), who explored the relationship between culture and Islamic civilization within Khamenei's discourse.

Aghasi et al. (2021), who analyzed cultural identity through a thematic examination of Khamenei's speeches.

Yousefi and Ghorbani (2020), who emphasized the role of culture in the establishment of a new Islamic civilization.

Khosravi and Bakhshi (2017), who highlighted culture as a composite yet unified social force in Khamenei's thought.

However, these studies generally lack a comparative analysis with Western models of cultural governance and do not provide a structured understanding of the stages and dimensions of cultural engineering as conceptualized by Ayatollah Khamenei.

6. Research Methodology

This qualitative study employs thematic analysis as outlined by Braun and Clarke (2006). The data set consists of a purposive selection of speeches and writings by Ayatollah Khamenei that focus on culture, cultural development, and national identity.

The analysis proceeded through the following stages:

1. Familiarization with the data via repeated reading.
2. Initial coding to identify key ideas and concepts.
3. Grouping codes into broader thematic categories.
4. Defining and refining the themes.
5. Mapping relationships among the themes to develop a comprehensive conceptual model.

The analysis resulted in the identification of five central themes:

- Nature of Culture
- Cultural Supervision
- Cultural Guidance
- Cultural Construction
- Cultural Growth
-

7. Findings

7.1 Nature of Culture

According to Ayatollah Khamenei, culture represents the spiritual essence of a society. It is not merely a collection of rituals or symbols but rather a dynamic system encompassing both manifest elements (such as arts, language, and social norms) and latent structures (including values, beliefs, and mentalities). Culture is endogenous and transformative, serving as the foundational basis for all socio-political progress. Without a robust cultural foundation, sustainable economic and political systems cannot be established.

7.2 Cultural Supervision

Cultural supervision involves the strategic monitoring of cultural activities to prevent deviation, corruption, or foreign influence. It is distinct from censorship; instead, it entails the intelligent safeguarding of national values. This supervision aims to maintain a healthy, innovative cultural environment consistent with the Islamic worldview.

7.3 Cultural Guidance

Cultural guidance refers to the deliberate steering of culture towards a desired state that embodies Islamic teachings, national identity, and revolutionary values. This guidance must be participatory, involving collaboration among government institutions, intellectuals, and the public to foster a shared cultural vision.

7.4 Cultural Construction

Cultural construction is the process of creating or reshaping culture to address national and religious needs. Khamenei emphasizes that culture can be deliberately built—similar to cities or institutions—through visionary planning and implementation. This process includes institutional development, policy-making, and the promotion of artistic and intellectual creativity aligned with Islamic principles.

7.5 Cultural Growth

Cultural growth denotes the continuous development of both the form and substance of culture. It encompasses the enhancement of cultural literacy, spiritual depth, and social participation. For Ayatollah Khamenei, a thriving culture contributes to civilizational progress, rooted in Islamic values while remaining responsive to contemporary challenges.

8. Comparative Framework

When compared to liberal and socialist models, Ayatollah Khamenei's vision emerges as a hybrid framework that balances cultural freedom with social responsibility.

Theme	Ayatollah Khamenei	Liberalism	Socialism
Cultural Growth	Islam-centered, civilizational	Free-market, pluralistic	State-guided, ideology-based
Cultural Guidance	Direction with societal collaboration	Minimal involvement	Party-driven indoctrination
Cultural Supervision	Intelligent oversight, not repression	Legal boundaries only	Extensive ideological policing
Cultural Construction	Intentional and value-based innovation	Spontaneous and emergent	Programmatic, goal-oriented
Nature of Culture	Dynamic, spiritual essence of society	Individualistic, diverse	Reflection of material class structures

This table demonstrates that Ayatollah Khamenei's approach does not conform to either extreme. Rather, it advocates for a contextual Islamic model in which culture is simultaneously guided and dynamic, sacred and evolving.

9. Conclusion

The study concludes that Ayatollah Khamenei's model of cultural engineering presents a multi-dimensional, process-oriented, and Islamically grounded framework. Rather than imposing rigid control or relinquishing culture to market forces, this model envisions a collaborative endeavor involving the

government, intellectual elites, and society to actively engineer culture in alignment with national and religious aspirations.

Within this framework, cultural engineering transcends mere preservation or control; it involves the deliberate design and cultivation of a vibrant, values-based cultural ecosystem. This approach is both normative and pragmatic, offering a potentially adaptable model for other Islamic societies striving to achieve cultural sovereignty without resorting to isolation.

10. Recommendations

Future studies may consider the following areas:

- The role of cultural elites and civil institutions in the practical implementation of Ayatollah Khamenei's cultural engineering model.
- Comparative analyses of cultural engineering approaches in other Muslim-majority countries.
- Evaluation of the social impacts resulting from cultural engineering policies in Iran.

Development of sector-specific cultural strategies—such as in education, media, and the arts—grounded in this conceptual framework.

Funding: This research received no external funding.

Ethical Considerations: Complied with.

Data Availability Statement: Not applicable.

Informed Consent Statement: Not applicable.

Conflicts of Interest: The author declares no conflict of interest.

References

- The Holy Quran.
- Abolghasemi, Mohammad Javad. (2006). *Understanding Culture*. Tehran: Arsh Pazhuh Publishing.
- Aghasi, Anahita; Bani Hashemi, Seyed Mohsen; Aghili, Seyed Vahid. (2021). "Thematic Analysis of Cultural Identity in the Thought of Ayatollah Khamenei." *Social Theory of Muslim Thinkers Quarterly*, 11(2), 155–176.
- Ashouri, Dariush. (1997). *Political Encyclopedia*. Tehran: Mowarid.
- Baikov, E., Enikeeva, L., Bulochnikov, P., & Kuzmina, S. (2020). *Organizational and economic mechanism for managing the development of the cultural sphere of the russian regions in the digital economy*, Association for Computing Machinery New York: NY, United States.
- Bashirieh, Hossein. (2000). *Theories of Culture in the 20th Century*. Tehran: Tolou' Publishing.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria. (2006). "Using Thematic Analysis in Psychology." *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Davis, Stanley. (1997). *Culture Management in Organizations*. Translated by Nasser Mirsepasi & Parichehr Motamed-Gorji. Tehran: Mowarid.
- Farahi Bouzanjani, Borzou. (2006). "Organizational Culture and Standardization of Behavior." *Police Behavioral Standardization Conference*, Autumn 2006.
- Fedorova, Z. V. (2022). "On the Mechanisms of Socio-Cultural Engineering in the Information Society." *KANT*, 43(2), 195–199. <https://doi.org/10.24923/2222-243x.2022-43.34>
- Fooladvand, Ezzatollah (Translator). Popper, Karl. (2017). *The Open Society and Its Enemies*. Tehran: Kharazmi Publishing.
- Fozzi, Y.; Basirnia, Gh. (2008). "Theoretical Foundations of Negative and Positive Approaches to Cultural Engineering after the Revolution." *Islamic Revolution Studies*, 4(15), 213–234.
- Gray, C. (2006). "Managing the Unmanageable: The Politics of Cultural Planning." *Public Policy and Administration*, 21(2), 101–113.
- Hayek, F. A. (1944). *The road to serfdom*. University of Chicago Press.

- Jahanbin, Farzad. (2018). "Cultural Gardening in the Thought of Ayatollah Khamenei." *Islamic Revolution Studies Quarterly*, 15(53), 103–126.
- Jahanbin, Farzad. (2019). *Cultural Gardening*. Tehran: Nahzat-e Narm Afzari.
- Khachatryan, R.; Makaryan, M. (2024). "Transforming Organizational Culture in Higher Education Institutions in the Republic of Armenia: A Management Model." *Kachar*. <https://doi.org/10.54503/2579-2903-2024.2-104>
- Khamenei, Seyed Ali. (2011). *Speeches in Meeting with the Supreme Council of the Cultural Revolution*. Retrieved May 2025 from Khamenei.ir
- Khamenei, Seyed Ali. (2014). *Speech at the Holy Shrine of Imam Reza*. Retrieved March 2025 from Khamenei.ir
- Khamenei, Seyed Ali. (2019). *Speeches in Meeting with Teachers and Educators*. Retrieved March 2025 from Khamenei.ir
- Khosravi, Zargaz; Bakhshi, Somayeh. (2017). "Cultural Corpus in the Thought of the Supreme Leader." *Islamic Revolution Researches*, 21, 175–199.
- MehrAyin, Mostafa. (2012). "Text Analysis in Julia Kristeva's Thought." *History and Geography Monthly*, 171, 21–26.
- Nazemi Ardakani, Mehdi. (2008). "Conceptualization of Culture Engineering and National Cultural Engineering." *Mesbah*, 75, 85–116.
- Nazemi Ardakani, Mehdi; Farahi Bouzanjani, Pirouzmand, Alireza. (2007). *Introduction to the Principles and Methods of National Cultural Engineering*. Tehran: Secretariat of Supreme Council of the Cultural Revolution.
- Popper, K. R. (1962). *The open society and its enemies* (Vols. 1–2). Routledge & Kegan Paul.
- Pouladi, Kamal. (2004). *History of Political Thought in the West (20th Century)*. Tehran: Markaz Publishing.
- Safar Beigi, H.; Mirzazadeh Ahmad Biglou, F.; Kamalizadeh, M. (2022). "The Relation of Culture and Islamic Civilization in the Discourse of the Islamic Revolution Leader." *Spatial Political Planning*, 5(1).
- Samadian, Zohreh; Shafiei Fini, Ali. (2014). "Exploring Cultural Engineering with Emphasis on the Supreme Leader's Viewpoint." *Islamic Social Research*, 20(103), 3–22.
- Strinati, D. (1995). *An introduction to theories of popular culture*. Routledge.
- Tylor, Edward Burnett. (2012). *Primitive Culture: Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art And Custom*. New York: Nabu Press.
- Yousefi, Batoul; Ghorbani Tazekandi, Saeed. (2021). "Culture and the Formation of New Islamic Civilization in the Thought of Grand Ayatollah Khamenei." *Islamic Revolution Journal*, 11(40), 99–129.

صورت‌بندی تحلیلی مهندسی فرهنگ بر اساس دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای

محمد سهیل سرو

۱. استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: soheilsarv.moham@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مهندسی فرهنگ نگاهی سیستمی به فرهنگ و تنظیم و اداره آن است که رویکردی نوین به فرهنگ به حساب می‌آید. این رویکرد در کنار مهندسی فرهنگی که از سوی آیت‌الله خامنه‌ای بیان شده می‌تواند به عنوان یک راهبرد در پیشبرد فرهنگ مؤثر باشد. هدف این پژوهش دستیابی به صورت‌بندی این مفهوم براساس اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای است. از این رو مسئله چپستی مهندسی فرهنگ و صورت‌بندی تحلیلی آن در نظر آیت‌الله خامنه‌ای است. این مقاله به روش اسنادی در مرحله گردآوری داده‌ها و با تحلیل مضمون در تحلیل داده‌ها صورت پذیرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد مهندسی فرهنگ از دیدگاه ایشان شامل پنج مقوله اصلی است: نظارت، هدایت، رشد، ماهیت و ساخت فرهنگ. این مقوله‌ها در یک فرایند چرخشی و پویا با یکدیگر تعامل دارند و امکان جدایی آن‌ها از هم وجود ندارد. نظارت فرهنگ به معنای کنترل و مراقبت از فرایندهای فرهنگی، هدایت فرهنگ به معنای جهت‌دهی به فرهنگ در مسیر اهداف کلان نظام اسلامی، رشد فرهنگ به عنوان توسعه و ارتقای بنیان‌های فکری و معنوی جامعه، ماهیت فرهنگ به عنوان حرکتی درون‌زا و کیفیت‌بخش و ساخت فرهنگ به معنای ایجاد فرهنگ جدید متناسب با نیازهای جامعه است. این مقاله با مقایسه دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای با رویکردهای لیبرالیسم و سوسیالیسم، نشان می‌دهد ایشان راه‌حلی بین‌ابین بین رهاسازی و کنترل کامل فرهنگ ارائه می‌دهند. این رویکرد نه تنها به حفظ آزادی‌های فرهنگی احترام می‌گذارد، بلکه از طریق هدایت و نظارت هوشمندانه، فرهنگ را در مسیر اهداف نظام اسلامی قرار می‌دهد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱	
کلیدواژه‌ها: آیت‌الله خامنه‌ای، ساخت فرهنگ، مهندسی فرهنگ، نظارت فرهنگ، هدایت و رشد فرهنگ.	
استناد: سهیل سرو، محمد (۱۴۰۴). صورت‌بندی تحلیلی مهندسی فرهنگ براساس دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای. نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۵ (۲): ۵۴-۷۵. https://doi.org/10.22059/jstmt.2025.391219.1779	

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2025.391219.1779>

۱. مقدمه و بیان مسئله

فرهنگ از مفاهیم کلان، پیچیده و پرتکراری است که از سوی اندیشمندان حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی مورد بحث قرار گرفته است. می‌توان گفت توافق قطعی بر تعریف یکسان از این مفهوم میان بیشتر محققان وجود ندارد. برخی آن را امری سیال و برخی ثابت می‌دانند. گروهی آن را به حوزه ذهنیت و گروهی دیگر به امور عینی مربوط می‌دانند. باین‌حال شاید نتوان هیچ مفهومی را به‌اندازه آن تأثیرگذار دانست. هرچند مقوله‌ای تأثیرپذیر نیز هست. در یک تعریف ساده و کلی، فرهنگ را مجموعه‌ای از آداب‌ورسوم، قوانین، دین، زبان، رفتارها و ذهنیت‌های یک جامعه تعریف کرده‌اند. همین تعریف وسعت مختصات فرهنگ را نشان می‌دهد؛ امری که اگر به‌صورت سیستمی بررسی شود، نیازمند مدیریت سیستمی است (Tylor, 2012).

فرهنگ به‌دلیل ماهیت پویا و سیال خود، همواره در حال تغییر و تحول است. این سیالیت سبب می‌شود کنترل و مدیریت آن توسط دولت‌ها به چالشی بزرگ تبدیل شود. از یک سو رویکردهای لیبرال با تأکید بر آزادی فرهنگی معتقدند فرهنگ باید به حال خود رها شود تا به‌صورت طبیعی و ارگانیک رشد کند (Gray, 2006). این دیدگاه بر این باور است که دخالت دولت در فرهنگ می‌تواند به سرکوب خلاقیت و تنوع فرهنگی منجر شود.

از سوی دیگر، رویکردهای چپ و کنترلی بر آن‌اند که فرهنگ نیز مانند سایر حوزه‌های اجتماعی باید تحت نظارت و کنترل دولت باشد تا از انحرافات و تأثیرات منفی جلوگیری شود (Aleksandrovich et al., 2020). این نگاه ناظر بر این است که دولت می‌تواند با مدیریت فرهنگ، ارزش‌های مطلوب را ترویج و از ارزش‌های نامطلوب جلوگیری کند.

مدیریت فرهنگ بیشتر بر هدایت و نظارت بر فرایندهای فرهنگی تأکید دارد و سعی می‌کند با ایجاد چارچوب‌های مناسب، فرهنگ را در مسیر مطلوب هدایت کند. این رویکرد بیشتر جنبه نظارتی و تنظیمی دارد (Khachatryan & Makaryan, 2024). مهندسی فرهنگ اما فراتر از مدیریت است و به‌دنبال ایجاد تغییرات ساختاری و بنیادین در فرهنگ است. این رویکرد با طراحی و اجرای سازوکارهای خاص، فرهنگ را به‌سمت اهداف مشخصی سوق می‌دهد. این مفهوم بیشتر به مهندسی اجتماعی نزدیک است و می‌تواند به تغییرات عمیق و پایدار در فرهنگ منجر شود (Fedorova, 2022).

ادعای مقاله پیش‌رو این است که آیت‌الله خامنه‌ای راه‌حلی بینابین بین دو رویکرد رهاسازی و کنترل کامل فرهنگ ارائه می‌دهد. این راه‌حل می‌تواند به‌عنوان الگویی برای نظام‌های سیاسی دیگر نیز مورد توجه قرار گیرد. این رویکرد نه‌تنها به حفظ آزادی‌های فرهنگی احترام می‌گذارد، بلکه از طریق هدایت و نظارت هوشمندانه، سعی در جهت‌دهی به فرهنگ در مسیر اهداف کلان نظام اسلامی دارد.

این موضوع از آن جهت حائز اهمیت است که در نظام اسلامی، فرهنگ به‌عنوان یکی از ارکان اصلی حاکمیت شناخته می‌شود. قرآن کریم نیز بارها بر اهمیت فرهنگ و نقش پیامبران در هدایت فرهنگی تأکید کرده است (نحل، ۸۹)؛ بنابراین نحوه مواجهه نظام اسلامی با فرهنگ می‌تواند تأثیرات عمیقی بر جامعه داشته باشد. از آنجا که دین اسلام و نظام اسلامی ماهیتی فرهنگی دارند، نحوه مدیریت فرهنگ در این نظام از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اگر فرهنگ به‌درستی مدیریت نشود، ممکن است به تضعیف ارزش‌های اسلامی و انحراف از اهداف نظام منجر شود.

از سوی دیگر، اگر فرهنگ به‌صورت کامل تحت کنترل دولت قرار گیرد، ممکن است به سرکوب خلاقیت و تنوع فرهنگی منجر شود؛ بنابراین، یافتن راه‌حلی بینابین که هم به آزادی‌های فرهنگی احترام بگذارد و هم از طریق هدایت هوشمندانه، فرهنگ را در مسیر اهداف نظام اسلامی قرار دهد، از ضروریات است.

با توجه به وجود دو رویکرد متضاد درخصوص مهندسی و مدیریت فرهنگ و با عنایت به اهمیت فرهنگ به‌عنوان یکی از ارکان اصلی شکل‌دهنده هویت جوامع و نقش تعیین‌کننده آن در سایر جهت‌گیری‌های جامعه، از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای چگونه باید با مقوله فرهنگ مواجه شد؟ توضیح مسئله آنکه با توجه به ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی و وجود دلالت‌های فرهنگی در آموزه‌های رهبران انقلاب اسلامی، نحوه مواجهه آیت‌الله خامنه‌ای با مقوله فرهنگ در حکمرانی ایشان چگونه قابل صورت‌بندی است؟ مهندسی فرهنگ چیست و

چه مفاهیمی در این حوزه با آن مرتبط هستند؟ اداره فرهنگ در سطح حاکمیتی و دولتی چگونه باشد و جایگاه مهندسی فرهنگ در این میان چیست؟ مهندسی فرهنگ در چه سازوکاری صورت می‌پذیرد و چه مراحلی دارد؟

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش با بررسی مهم‌ترین آثار منتشرشده درباره موضوع پژوهش ارائه شده است. صفریگی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش «نسبت مفهوم فرهنگ و تمدن نوین اسلامی در گفتمان رهبری انقلاب اسلامی ایران» معتقدند مهندسی فرهنگی، از نظر آیت‌الله خامنه‌ای تلاش در جهت تقویت اجزای اصلی فرهنگ اسلامی و ملی کشور و پاسداشت آن در برابر نفوذ و تأثیر فرهنگ مخرب غربی، در پرتو چینش مناسب و تعیین جایگاه صحیح تمامی ابعاد و ویژگی‌های فرهنگی جامعه است. نتایج پژوهش نشان داد رابطه وثیق و معناداری میان فرهنگ و تمدن نوین اسلامی برقرار است؛ به گونه‌ای که فرهنگ در تحقق تمدن نوین اسلامی تأثیرگذار بوده است.

آقاسی و همکاران (۱۴۰۰) در «تحلیل مضمون هویت فرهنگی در اندیشه آیت‌الله سید علی خامنه‌ای» با هدف شناخت هویت فرهنگی براساس دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای دریافتند شناخت هویت فرهنگی از موضوعاتی است که در انسجام فرهنگی و اجتماعی یک جامعه نقش بسزایی ایفا می‌کند. بدین منظور با تحلیل سخنان و بیانات رهبر جمهوری اسلامی تلاش کردند تا این مفهوم استخراج شود. مطابق نتایج، هویت فرهنگی مبتنی بر دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی را می‌توان در مضامین فراگیر در بعد چرایی (دیانت، ارزش‌های اخلاقی و ارزش‌های دینی اسلامی)، بعد چیستی (حمایت از مستضعفان، ایدئولوژی محوریت اسلام) و بعد چگونه (تکلیف گرایی، استقلال، نخبگان و حفظ و محافظت از ماهیت انقلاب) خلاصه کرد.

یوسفی و قربانی (۱۴۰۰) در مطالعه «فرهنگ و شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون» به این نتیجه رسیدند که زمانی سیاست و اقتصاد و مسائل اجتماعی در تمدن نوین اسلامی ایفای نقش خواهد کرد که فرهنگ ناب اسلامی پایه تمدن نوین اسلامی قرار گیرد. نتایج نشانگر آن بود که مؤلفه‌هایی مانند دین، اخلاق، عقلانیت، علم نافع و ارکان و الزامات پیرامون آن‌ها ضرورت دارد که مورد توجه قرار گیرد. براین اساس تا زمانی که فرهنگ در جامعه به وضعیت مطلوب نرسد، ابعاد دیگر تمدن نوین اسلامی به مرحله نظری و عملیاتی نخواهد رسید.

خسروی و بخشی (۱۳۹۶) در پژوهش «بازیابی پیکره فرهنگ در اندیشه مقام معظم رهبری» به این نتیجه رسیدند که فرهنگ مقوله‌ای متجانس نیست، بلکه متشکل از عناصر متعددی است. با این حال فرهنگ انسجام خود را حفظ کرده و یک کل تجزیه‌ناپذیر و پویا را تشکیل داده که در گذر زمان از دیدگاه افراد با تخصص‌ها و رویکردهایی متفاوت (اعم از مادی و معنوی)، با تعاریف و مفاهیمی متعدد بیان شده است. این مقوله پیچیده و چندبعدی با بار ارزشی و علمی پررنگی که در هاله‌ای از ابهام فرورفته است، می‌تواند به عنوان مجموعه‌ای از باورها و ارزش‌های مشترک بر رفتار و اندیشه اعضای یک جامعه متأثر باشد و نقطه شروعی برای حرکت و پویایی یا مانعی در راه پیشرفت به شمار آید. این محققان رهبر انقلاب فرهنگ را مقدمه خیزش و توسعه کشور دانستند.

صمدیان و شفیعی (۱۳۹۳) در «واکاوی مفهوم مهندسی فرهنگی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری» به بررسی مفهوم مهندسی فرهنگی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری پرداختند. مهندسی فرهنگی به عنوان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای حفظ و ارتقای فرهنگ جامعه، به‌ویژه در مواجهه با تهاجم فرهنگی غرب مطرح شده است. مقاله بر لزوم طراحی و اجرای نقشه‌های جامع فرهنگی، مشارکت همه‌جانبه و رعایت اصولی مانند جامعیت، آینده‌نگری و انسجام تأکید می‌کند. همچنین مهندسی فرهنگی باید در سطوح مختلف از جمله نظام‌های آموزشی، سازمان‌ها و کشور به صورت هماهنگ و نظام‌مند اجرا شود. درنهایت، هدف اصلی مهندسی فرهنگی، ایجاد تحول در جامعه و دستیابی به فرهنگ متعالی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی است.

فوزی و بصیرنیا (۱۳۸۷) در مقاله «مبانی نظری دو رویکرد سلبی و ایجابی به مهندسی فرهنگی در ایران پس از انقلاب» به بررسی و تبیین مبانی نظری دو رویکرد سلبی و ایجابی به مهندسی فرهنگی در ایران پس از انقلاب پرداختند و در این زمینه، مبانی نظری این دو

رویکرد به مهندسی فرهنگی را بررسی کردند. نتایج این بررسی نشان داد این دو رویکرد به لحاظ تعریفی که از فرهنگ و مهندسی فرهنگی، انسان، نقش دولت در حوزه فرهنگ و نتیجه دخالت آن در مهندسی فرهنگی جامعه ارائه می‌دهند، با یکدیگر اختلاف مبنايي دارند. پیشینه پژوهش نشان می‌دهد مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان فرایندی سیستمی و پویا برای تقویت فرهنگ اسلامی و ملی در برابر نفوذ فرهنگ غربی مطرح شده است. این مفاهیم در تحقیقات مختلف با تأکید بر نقش فرهنگ در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، هویت فرهنگی و ضرورت برنامه‌ریزی فرهنگی بررسی شده‌اند. همچنین تفاوت‌های بین رویکردهای سلبی و ایجابی به مهندسی فرهنگی و نقش دولت در مدیریت فرهنگ نیز مورد توجه قرار گرفته است. آنچه در این تحقیقات مطرح نظر قرار نگرفته، بررسی مراحل مهندسی فرهنگ در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای و صورت‌بندی آن در مقایسه با رویکردهای اصلی به فرهنگ در علوم اجتماعی یعنی لیبرالیسم و سوسیالیسم است؛ دیدگاهی که در این مقاله بر آن تمرکز صورت می‌گیرد.

۳. تعریف مفاهیم

بررسی مهندسی فرهنگ نیازمند دقت در مفاهیم مرتبط با آن است تا تمایزات آن‌ها به دست آید. بدین منظور ابتدا مفاهیم مدیریت فرهنگ، مهندسی فرهنگی و مهندسی فرهنگ به طور اجمالی ارائه شده است.

۳-۱. مدیریت فرهنگ

مدیریت فرهنگ فراگرد شناخت و استفاده از فرهنگ موجود، تغییر باورها و ارزش‌های ناخواسته و از آن سو افزایش توان باورها، ارزش‌ها و هنجارهای مطلوب و تثبیت فرهنگ خواسته تعریف می‌شود (دیویس، ۱۳۷۶: ۲۳۳). نخستین مرحله مدیریت فرهنگ هر جامعه‌ای، تدقیق معرفت به فرهنگ آن جامعه است. این مهم در دو مرحله پیش‌بینی شده است: شناسایی فرهنگ موجود و فرهنگ مطلوب. به عبارت دیگر پژوهشگر ابتدا باید فرهنگ موجود را بشناسد و در گام بعد فرهنگ مطلوب را تعریف کند.

فرهنگ مطلوب عبارت است از فرهنگی که شامل آرمان، باور و رفتار است. به دیگر سخن فرهنگ مطلوب، مدل‌های رفتاری رسمی و آشکار را شامل می‌شود. این در حالی است که فرهنگ موجود کردارهای و کنش‌های موجود و آنچه را که ظاهراً بر اجتماع تسلط دارد دربرمی‌گیرد. نمونه‌های فرهنگ مطلوب و فرهنگ موجود بسیار است؛ برای مثال مردم بعضی از رفتارها را تقیب می‌کنند، اما در خلوت افراد رواج دارد؛ رفتارهایی مانند عبور از چراغ قرمز، عدم اعتنا به مقررات راهنمایی و رانندگی، احتکار اجناس از جمله این مواردند (ابوالقاسمی، ۱۳۸۵: ۱۹۲).

۳-۲. مهندسی فرهنگی

مهندسی فرهنگی در دانش مدیریت و فرهنگ واژه‌ای نسبتاً بدیع است و در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در تاریخ ۱۳۸۱/۹/۲۶ و در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی به کار رفته است. پیش از این اندیشمندانی از واژه مهندسی انسان استفاده کرده‌اند، اما واژه مهندسی فرهنگی جدید به نظر می‌آید (ناظمی اردکانی، ۱۳۸۷). مهندسی فرهنگی به معنای هندسی‌بودن فرهنگ نیست و اعتبار مهندسی برای سامان‌دهی و هدایت فرهنگی از آن‌رو است که مهندس به تصرف در وضعیت موجود، برای ساختن یا مرمت یا بهبود امر فرهنگی می‌پردازد و این کار را براساس قواعد کلی حرکت (نظام ارزشی جامعه) انجام می‌دهد. مهندسی فرهنگی را نظامی مبتنی بر فرهنگ، قواعد و هندسه طراحی و مهندسی قلمداد کرده‌اند. مهندسی فرهنگی دارای نظامی با استانداردهای «نظام مهندسی فرهنگی» است. با این استانداردها می‌توان به طراحی و مدیریت لایه‌های نظام اداری دست یافت. مهندسی سیستم فرهنگی به معنای طراحی، نوسازی و بهسازی این سیستم اعم از طراحی و نوسازی و بهسازی ورودی، خروجی، فرایند و بازخور است (ناظمی اردکانی، ۱۳۸۷).

با در نظر گرفتن نظام‌های پارسونزی در جامعه شامل نظام‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خروجی‌های آن‌ها هم مهندسی فرهنگ، مهندسی سیاست، مهندسی اقتصاد و مهندسی اجتماع خواهد بود، اما چون فرهنگ، بستر شکل‌گیری سایر سیستم‌های دیگر

است به همین دلیل، نظام فرهنگی باید بر سایر نظام‌ها مؤثر باشد تا فرایند برعکس رخ دهد؛ بنابراین سایر نظام‌ها باید با نگرش فرهنگی مهندسی شود. چنین مهمی مهندسی فرهنگی کشور تلقی می‌شود (ناظمی اردکانی، ۱۳۸۷). با توجه به اینکه در نگرش سیستمی، همه مقوله‌ها به صورت یک نظام شبکه‌ای در نظر گرفته می‌شوند و همه آن‌ها متعامل با یکدیگرند. به این ترتیب مهندسی فرهنگی نظام‌ها نیز متعامل با یکدیگرند. همین‌طور مدیریت فرهنگی سیستم‌ها طبقه‌بندی می‌شود و در تعامل با یکدیگر خواهد بود. وضعیت کاملاً متعادل همه سیستم‌ها و نظام‌ها برای رشد و تعالی انسان‌ها آن است که مهندسی و مدیریت فرهنگی بر همه آن‌ها حاکم باشد و در تعامل مؤثر و سازنده‌ای نسبت به هم قرار داشته باشند (ناظمی اردکانی و همکاران، ۱۳۸۶).

در مجموع مهندسی فرهنگی به معنی مهندسی سیستمی با نگاه فرهنگی به سایر نظام‌ها و اجزای مختلف یک سیستم است و صرفاً مهندسی به نظام فرهنگ نیست، آن‌گونه که در مهندسی فرهنگ بدان پرداخته می‌شود.

۳-۳. مهندسی فرهنگ

مهندسی فرهنگ را در دو مقوله تفکر فرهنگی و سیستمی باید جستجو کرد. در تفکر سیستمی عمده توجه به شناخت اجزا، تشخیص روابط و برقراری روابط منطقی آن‌ها معطوف می‌شود، اما در تفکر فرهنگی، نسبت شناخت اجزا و عناصر فرهنگ در سطوح و لایه‌های مختلف اعم از جهانی، ملی، تخصصی، سازمانی و... بررسی می‌شود (ناظمی اردکانی و همکاران، ۱۳۸۶)؛ بنابراین مهندسی فرهنگ عبارت است از معرفت دقیق بر اجزا و ارکان فرهنگ در سطوح و ابعاد مختلف آن با معین کردن روابط سیستمی اجزا و عناصر فرهنگ و چینش متوازن آن‌ها به گونه‌ای که نظام فرهنگی به انجام صحیح امور منجر شود (فرهی، ۱۳۸۵، نخستین همایش مهندسی فرهنگی کشور). از این‌رو در مهندسی فرهنگ، عمده توجه به فرهنگ جامعه با هدف شناخت اجزا و روابط بین آن‌ها با قابلیت بازسازی و بازطراحی مطابق اهداف مورد انتظار است (ناظمی اردکانی، ۱۳۸۵، تحلیلی بر بیانات مقام معظم رهبری). در تعریف دیگری، مهندسی فرهنگ عبارت است از نوسازی بازسازی فرهنگ موجود، شناختن ضعف‌ها و کندی‌ها و معارضات آن و برطرف کردن آن‌ها (ناظمی اردکانی و همکاران، ۱۳۸۶).

در مجموع می‌توان مهندسی فرهنگ را فرایند آگاهانه تهذیب و تنقیح، تسبیح و صورت‌بندی، ارتقابخشی و ترفیع، روزآمدسازی و کارآمدسازی فرهنگ ملی براساس آسیب‌شناسی و سنجش‌گری علمی و معطوف به مبانی و مبادی پذیرفته و مقتضیات بومی و جهانی تعبیر کرد. به عبارت دیگر طراحی، نوسازی، بازسازی سیستم فرهنگ، مهندسی فرهنگ است. فرهنگ خود یک سیستم است و دارای مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها و متغیرها است که در سه لایه مفروضات اساسی، ارزش‌ها و نمادها و رفتارها دسته‌بندی می‌شوند. این مجموعه مؤلفه‌ها و متغیرهای موجود در سیستم فرهنگ باید هرکدام در جای خود ایفای نقش کنند و در تعامل با سایر اجزا باشند.

۴. چارچوب نظری

۴-۱. فرهنگ و لیبرالیسم

خاستگاه نگرش لیبرالیسم به فرهنگ را می‌توان در بنیان‌های فکری نظام سرمایه‌داری ردیابی کرد؛ موضوعی که با تغییر در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی و با توجه به بحران‌های به وجود آمده پس از جنگ جهانی دوم مرتبط است. از این‌رو توان دولت‌ها در اداره امور با مشکلات زیادی مواجه شد. از اواخر قرن بیستم، با رواج یافتن ایده واگذاری وظایف دولتی به بخش خصوصی، این روند در برخی کشورها شتاب بیشتری گرفت. در این چارچوب فکری که به خصوص با افکار فون هایک شناخته می‌شود، اعتقاد بر این است که دولت در حوزه فرهنگ نیز باید فقط به عنوان یک واسطه عمل کند و از مداخله مستقیم در امور فرهنگی پرهیز کند.

هایک بر این باور است که تلاش برای بازسازی جامعه براساس برنامه‌ریزی‌های عقلانی، امری بی‌حاصل و غیرممکن است. او استدلال می‌کند که نظم موجود در جامعه نتیجه یک طراحی آگاهانه نیست، بلکه به صورت «طبیعی» و خودبه‌خود شکل می‌گیرد. هایک دو گونه عقلانیت را از هم متمایز می‌کند: «عقلانیت برنامه‌ریزی‌محور» و «عقلانیت تکاملی». او عقلانیت برنامه‌ریزی‌محور را رد می‌کند؛

زیرا این نوع عقلانیت بر این فرض استوار است که می‌توان جامعه را به‌طور کامل درک کرد و آن را هدایت کرد؛ درحالی‌که این ایده پایه تفکر سوسیالیستی برنامه‌ریزی محور است. در مقابل، عقلانیت تکاملی بر این تأکید دارد که نهادهای اجتماعی به‌صورت تدریجی و خودبه‌خود تکامل می‌یابند. هایک مفهوم نظم طبیعی را در دو زمینه به‌کار می‌برد: اول، درمورد نهادهای اجتماعی که اگرچه توسط انسان‌ها ایجاد می‌شوند، اما نتیجه یک طراحی آگاهانه نیستند و نیرویی ناخودآگاه در شکل‌گیری آن‌ها دخیل است؛ و دوم، درمورد فرایند انتخاب طبیعی میان سنت‌های رقیب که تکامل فرهنگی نتیجه همین فرایند است (بشپریه، ۱۳۷۹: ۸۰). نظم طبیعی را مرتبط با بازار آزاد باید درنظر گرفت. بازار به‌مثابه سازمانی خودبنیاد تلقی می‌شود که بر افراد تسلط دارد. هایک قائل به آن بود که اقتصاد مانند سازمان‌های ساختگی مانند ارتش نیست و نباید این دو نوع سازمان را با یکدیگر مقایسه کرد (بشپریه، ۱۳۷۹: ۸۵). به عبارت دیگر، در این دیدگاه نظم اجتماعی بدون کنترل و عزم و اراده انسان خودبه‌خود شکل می‌گیرند و دخالت در آن‌ها جایز نیست (پولادی، ۱۳۸۳: ۱۰۵).

کارل ریموند پوپر نیز نظریه‌های کل‌نگر را که ادعای کشف اصول کلی برای ساختار جامعه دارند، مورد انتقاد قرار می‌دهد (پولادی، ۱۳۸۳: ۱۲۷). پوپر رویکردهای کلیت‌بخش را که طراحی جامعی از جامعه ارائه می‌کنند و مهندسی اجتماعی کلی از جامعه را پیشنهاد می‌دهند، در زمره دشمنان جامعه بازمی‌بیند. برای پوپر، سه جهان وجود دارد: جهان اشیاء و پدیده‌های مادی، جهان بین‌الذهانی و جهان محصولات عینی ذهن و عقل انسان، مانند زبان، ادبیات، هنر و... جهان متأخر حاصل تلاش‌های انسانی است، ولی با قید این نکته که براساس آزمون و خطا به‌دست آمده، نه با طراحی ازپیش تعیین‌شده (بشپریه، ۱۳۷۹: ۶۴).

به اعتقاد پوپر، از آنجا که مهندسی اجتماعی کل‌نگرانه به‌سمت بازسازی کلی جامعه حرکت می‌کند، معمولاً با مقاومت‌های گسترده‌ای مواجه می‌شود؛ چرا که با منافع گروه‌های اجتماعی موجود در تضاد قرار می‌گیرد. درنتیجه، متولیان مهندسی اجتماعی به سرکوب مخالفان روی می‌آورند (پوپر، ۱۳۹۶)؛ بنابراین، پوپر مهندسی اجتماعی تدریجی را پیشنهاد می‌دهد. براساس این نظریه، به‌جای تلاش برای بازسازی کلی جامعه، باید به رفع تدریجی و گام‌به‌گام مشکلات جامعه پرداخت؛ زیرا افراد به جزئیات زندگی اجتماعی اشراف کامل ندارند و جامعه همواره در حال تغییر و تحول است (جهان‌بین، ۱۳۹۸: ۴-۶).

۴-۲. کنترل فرهنگ

در مقابل نظریه رهاسازی فرهنگ، دیدگاه توتالیتار با پذیرش امکان مدیریت فرهنگ و تأکید بر ضرورت آن وجود دارد که به مدیریتی تمام‌عیار با سلب آزادی و اختیار بشری و نیز به همسان‌سازی اجتماعی اعتقاد دارد. کنترل فرهنگ به مجموعه اقدامات و سازوکارهایی اطلاق می‌شود که از سوی نهادها یا قدرت‌های مرکزی (مانند دولت، نهادهای مذهبی، یا گروه‌های ذی‌نفوذ) برای هدایت، تنظیم یا محدودکردن فرایندهای فرهنگی در یک جامعه انجام می‌گیرد. این کنترل می‌تواند به شکل‌های مختلفی اعمال شود، از جمله از طریق سیاست‌گذاری‌های فرهنگی، قوانین، رسانه‌ها، آموزش و پرورش، هنر و حتی فناوری‌های نوین. هدف اصلی کنترل فرهنگ، ایجاد تغییرات مطلوب در ارزش‌ها، هنجارها، رفتارها و نمادهای فرهنگی است تا به اهداف کلان سیاسی، اجتماعی یا ایدئولوژیک دست یابد (آشوری، ۱۳۷۶: ۲۴۱).

چنان‌که از ویژگی‌های فوق‌نمایان است، دولت فراگیر می‌خواهد با اعمال زور یا مشابه‌سازی آموزش و کنترل موارد هنری و ادبی و همچنین تسلط بر رسانه‌ها جامعه‌ای همسان شود و در راستای منافع خود ایجاد کند. مارکس در ایدئولوژی آلمانی معتقد است: «نظرات طبقه حاکم در همه عصرها نظرات حاکم‌اند؛ یعنی این طبقه اجتماعی که ابزار و تولید مادی را در دست دارد، درعین‌حال به ابزار تولید تفکر هم تسلط دارد و درنتیجه، نظرات کسانی که ابزار تولید تفکر را ندارند به‌طورکلی تابع آن است» (استریناتی، ۱۳۸۰: ۱۸۲). از این‌رو کنترل فرهنگ فرایندی پیچیده و چندبعدی است که می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای هدایت جامعه به‌سمت اهداف خاص استفاده شود. باین‌حال، این کنترل همواره با چالش‌هایی مانند سرکوب خلاقیت، خطر استبداد فرهنگی و مقاومت اجتماعی همراه است.

۵. روش پژوهش

روش هر پژوهشی با توجه به هدف محقق آن مشخص می‌شود. از آنجا که پژوهش حاضر ناظر به مهندسی فرهنگ در سخنان آیت‌الله خامنه‌ای است، از روش تحلیل مضمون که از جمله روش‌های تحلیل متن است و در رویکرد کیفی قرار می‌گیرد، بهره‌گرفت شده است. تحلیل مضمون، اعم از تحلیل محتوا (کمی و کیفی)، تحلیل گفتمان، تحلیل مکالمه، تحلیل روایت و تحلیل نشانه‌شناختی، از مهم‌ترین رویکردهای روش‌شناختی در علوم اجتماعی است که در دو قالب تحقیقات توصیفی یا تبیینی مورد استفاده محققان اجتماعی قرار گرفته است (مهرآیین، ۱۳۹۱: ۲۱).

تحلیل مضمون، تحلیلی مبتنی بر داده‌ها و کدگذاری آن‌ها است که با داده‌های تولیدشده توسط محقق ارتباط دارد. بازخوانی مکرر داده‌ها و نوشتن، بخش اصلی این روش است. نوشتن برخلاف سایر روش‌های کمی در انتهای کار انجام نمی‌شود، بلکه از همان ابتدا محقق درگیر تحلیل می‌شود. انجام کدگذاری هم‌زمان با نوشتن و تحلیل صورت می‌گیرد. در روش‌های کیفی مانند تحلیل مضمون، دستورالعمل‌های دقیق و مبتنی بر قواعد خاص وجود ندارد و هر محقق مبتنی بر مسئله و هدف پژوهش از قواعد استفاده می‌کند (براون و کلارک^۱، ۲۰۰۶: ۸۶-۸۷).

ردیف	مرحله	توصیف فرایند
۱	آشناسازی محقق با داده‌های خویش	خوانش و دوباره‌نویسی داده‌ها، یادداشت ایده‌های اولیه
۲	تولید کدهای اولیه	کدگذاری همه داده‌ها براساس روشی سامانمند و مبتنی بر ویژگی‌های مورد علاقه محقق، مقابله و تطبیق دادن داده‌های مرتبط با هر کد
۳	جستجوی مضامین	تطبیق کدها با مضامین بالقوه، گردآوری همه داده‌های مرتبط با هر مضمون بالقوه
۴	مرور مضامین	بررسی اینکه اگر مضامین نسبت به خلاصه‌های کدگذاری شده و همه مجموعه داده‌ها هماهنگی و تطابق دارند، یک نقشه تحلیلی مضمون‌بنیاد ایجاد شود.
۵	تعریف و نام‌گذاری مضامین	تحلیل مستمر به‌منظور پایش ویژگی‌های خاص هر مضمون و به‌طورکلی بیان داستان‌وار تحلیل، خلق تعاریف واضح و نام‌گذاری برای هر مضمون
۶	اعتباربخشی نتایج	حسب طوفان ذهنی در گروه پژوهش
۷	تدوین گزارش	این مرحله فرصتی نهایی برای تحلیل است. این مرحله شامل انتخاب و گزینشی مشخص، نمونه‌های خلاصه‌شده گیرا و جذاب، تحلیل نهایی خلاصه‌های انتخاب‌شده، شرح ارتباط بین تحلیل صورت‌گرفته با سؤالات و ادبیات پژوهش، خلق گزارشی محققانه و تحلیلی است.

جدول ۱. مراحل شش‌گانه اجرای روش تحلیل مضمون (منبع: براون و کلارک، ۲۰۰۶: ۸۷)

در روش تحلیل مضمون، مفاهیم، ایده‌های فرعی و ایده‌های اصلی یک متن شناسایی می‌شوند تا درنهایت به برداشتی کلی از ایده محوری نویسنده دست یافت. در این پژوهش، ابتدا سخنرانی‌های مرتبط با موضوع مورد بررسی از مجموعه بیانات آیت‌الله خامنه‌ای استخراج شد. نمونه‌های مورد مطالعه به‌صورت هدفمند از میان تمامی سخنرانی‌های ایشان در حوزه‌های فرهنگ و مهندسی فرهنگ انتخاب شدند. پس از بررسی مکرر این بیانات، گزاره‌های کلیدی استخراج و در جدولی سازمان‌دهی شدند. سپس با مرور چندباره این

^۱. Braun & Clarke

گزاره‌ها، کدهایی به آن‌ها اختصاص داده شد. در ادامه، با تحلیل مجدد کدها، مضامین کلی‌تری برای هریک از آن‌ها تعیین شدند. درنهایت، با تکمیل فرایند تحلیل، مضامین سازمان‌دهنده و پایه‌ای مرتبط با مضمون اصلی مهندسی فرهنگ شکل گرفتند.

۶. یافته‌های پژوهش

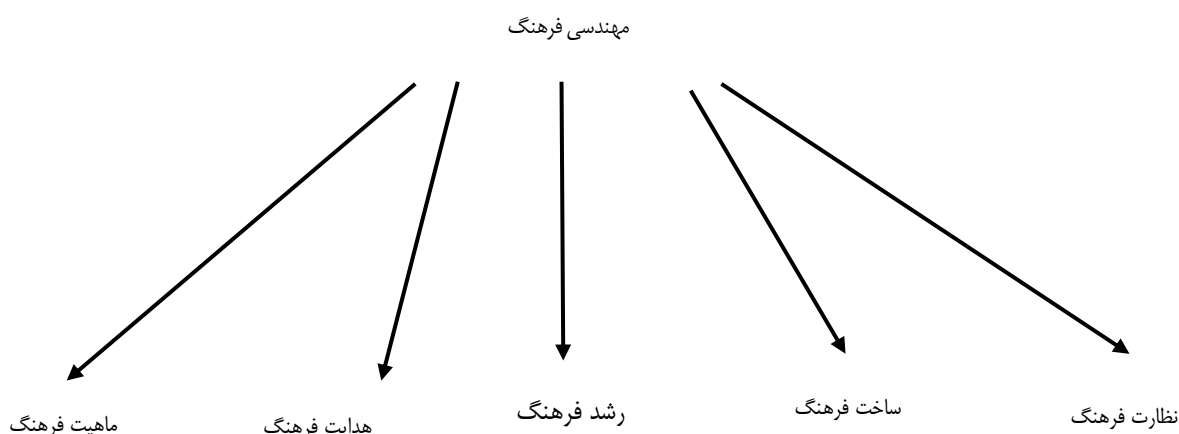
۶-۱. توصیف یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش در قالب جدول ارائه مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در ذیل ارائه داده شده است:

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
مهندسی فرهنگ	هدایت فرهنگ	نظم و جهت‌گیری در فرهنگ
		تصویر وضع فرهنگی مطلوب کشور
		امکان تغییر فرهنگ در طول زمان
		مهندسی فرهنگ؛ نگاه کلان به مباحث فرهنگ
		مهندسی فرهنگ؛ قله تصمیم‌گیری فرهنگ
		فرهنگ منشأ تحولات ملت
		فضای فرهنگی بستر تصمیم‌حکومتی
		ویژگی‌های جامعه مطلوب / معنای مهندسی فرهنگی
		لزوم برنامه‌ریزی فرهنگی
		سرمایه‌گذاری بر فرهنگ سرمایه‌گذاری بر عقلانیت جامعه
		مدیریت فرهنگ در برابر هرج و مرج فرهنگ و استبداد فرهنگ
		اقطاب اثرگذار فرهنگ؛ حکومت، نخبگان و...
		فرهنگ اساس است
		فرهنگ صحیح شرط آزادی، رفاه و رشد اقتصادی
	ساخت فرهنگ	عوامل تأثیرگذار بر فرهنگ یک ملت
		فرهنگ اساس هویت جامعه
		فرهنگ صحیح بستر دستیابی به اهداف
		فرهنگ ساختنی است / فرهنگ امری قابل تغییر /
		تمایل فرهنگ و تولید فرهنگ / فرهنگ امری مرتبط با احساس نه امری عقلانی
		تعریف مهندسی فرهنگ؛ مشخص کردن چگونه بودن فرهنگ و رفع نواقص و معارضات آن
		فرهنگ مایه اصلی هویت ملت‌ها
	رشد فرهنگ	ویژگی فرهنگ / رشد و کنترل فرهنگ
		سازوکار انجام مهندسی فرهنگ
		فرهنگ صحیح همسان با مبانی اسلامی و عقل است
		باغبانی فرهنگ
		نوع برخورد با فرهنگ؛ نگاه معقول اسلامی نه رهاشدگی و نه سختگیری فرهنگی
	نظارت فرهنگ	مهندسی فرهنگ؛ حراست و حفاظت / فرهنگ جامعه یک حقیقت است
		دست محافظ فرهنگ
		فرهنگ فضای تنفسی جامعه
		تعریف مهندسی فرهنگ؛ هندسه حاکم بر هویت فرهنگی

		معنای مدیریت فرهنگی؛ ضابطه‌گذاری فرهنگی
		مسئولیت فرهنگی دولت / موادمخدر فرهنگ (فرآورده‌های فرهنگی هر چه خواست تولید و عرضه شود)
		فرهنگ ستون فقرات ملت
		فرهنگ امری قابل‌تغییر
	ماهیت فرهنگ	فرهنگ شامل مظاهر فرهنگی و باطن فرهنگی
		تعریف فرهنگ؛ حرکت درون‌زا و کیفیت‌بخش
		فضای فرهنگی تحمیل‌کننده خود بر رفتارها و...
		فرهنگ ذهنیت و عقلانیت جامعه
		فرهنگ به‌مثابه خوراک معنوی
		فرهنگ روح در کالبد جامعه؛ جایی نسبت که فرهنگ نباشد
		فرهنگ منشأ تحولات ملت
		فرهنگ اعم از مظاهر و باطن فرهنگی است

جدول ۲. مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه مهندسی فرهنگ در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای

شکل ۱. شبکه تحلیل مضامین مهندسی فرهنگ در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای

۲-۶. تحلیل یافته‌ها

براساس تحلیل مضمونی انجام‌شده و داده‌های جدول ۲ می‌توان به این نتیجه رسید که مهندسی فرهنگ از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای دارای ابعاد چندگانه و پیچیده‌ای است که از یک نگرش تک‌بعدی به فرهنگ فاصله گرفته است. این ابعاد شامل رشد فرهنگ، هدایت فرهنگ، نظارت فرهنگ و ساخت فرهنگ می‌شود. در ادامه، هریک از این ابعاد به تفکیک تحلیل می‌شود.

۱-۲-۶. رشد فرهنگ

رشد فرهنگ یکی از اهداف کلیدی مهندسی فرهنگ از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای است. ایشان فرهنگ را پدیده‌ای پویا و زنده می‌دانند که نیازمند توسعه و ارتقای مستمر است. این رشد فقط به معنای گسترش مظاهر فرهنگی مانند هنر، ادبیات و رسانه نیست، بلکه شامل تقویت بنیان‌های فکری، عقلی و معنوی جامعه نیز می‌شود. به عبارت دیگر، رشد فرهنگ به معنای ایجاد یک هویت فرهنگی مستحکم است که بتواند در برابر تهاجمات فرهنگی مقاومت کند و درعین حال، پاسخگوی نیازهای جامعه باشد. آیت‌الله خامنه‌ای در بیانات خود بر این نکته تأکید کرده‌اند که فرهنگ باید به سمتی حرکت کند که به فرهنگ مطلوب برسد. این فرهنگ مطلوب، فرهنگی است که مبتنی بر

ارزش‌های اسلامی و انقلابی باشد و بتواند به رشد و تعالی جامعه کمک کند. «اگر فرهنگ قوی و غنی وجود نداشته باشد، تمدن به معنای مصطلح و رایج خودش به‌وجود نمی‌آید» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸). به عبارت دیگر رشدی بدون داشتن فرهنگ مطلوب رخ نمی‌دهد تا به تمدن برسد. می‌توان گفت ایشان معتقدند فرهنگ صحیح شرط آزادی، رفاه و رشد اقتصادی است. از این‌رو رشد فرهنگ نه‌تنها به معنای توسعه فرهنگی، بلکه به معنای ایجاد بستر مناسب برای پیشرفت در سایر حوزه‌ها مانند اقتصاد و سیاست نیز هست.

۶-۲-۲. هدایت فرهنگ

هدایت فرهنگ به معنای جهت‌دهی به فرایندهای فرهنگی است تا فرهنگ جامعه به‌سمتی حرکت کند که با اهداف کلان نظام اسلامی همخوانی داشته باشد. این بعد از مهندسی فرهنگ نشان می‌دهد فرهنگ نمی‌تواند به حال خود رها شود، بلکه نیازمند برنامه‌ریزی و جهت‌دهی است. آیت‌الله خامنه‌ای بر این نکته تأکید دارند که هدایت فرهنگ باید به‌گونه‌ای باشد که موانع فرهنگی از بین برود و فرهنگ جامعه به‌سمت ارزش‌های اسلامی و انقلابی سوق داده شود. ایشان «فرهنگ را منشأ تحولات ملت می‌دانند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰)؛ بنابراین هدایت فرهنگ می‌تواند به ایجاد تحولات مثبت در جامعه منجر شود و نقشی کلیدی در پیشرفت کشور ایفا کند. هدایت فرهنگ نیازمند یک برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه است. هدایت فرهنگ نیازمند مشارکت همه‌جانبه مردم، نخبگان، و حکومت است.

۶-۲-۳. نظارت فرهنگ

نظارت فرهنگ به معنای کنترل و مراقبت از فرایندهای فرهنگی است تا از انحرافات فرهنگی جلوگیری شود. این بعد از مهندسی فرهنگ نشان می‌دهد فرهنگ نیازمند یک سیستم نظارتی است تا بتواند در مسیر درست حرکت کند. آیت‌الله خامنه‌ای تأکید دارند که نظارت فرهنگ نباید به معنای سرکوب یا محدودیت‌های بی‌دلیل باشد، بلکه باید به‌گونه‌ای باشد که فرهنگ جامعه را از آسیب‌ها و تهدیدات فرهنگی محافظت کند. مدیریت فرهنگ در برابر هرج و مرج فرهنگ و استبداد فرهنگ ضروری است (جهان‌بین، ۱۳۹۷). از این‌رو، نظارت فرهنگ باید به‌گونه‌ای باشد که از یک سو، از هرج و مرج فرهنگی جلوگیری کند و از سوی دیگر، مانع استبداد فرهنگی شود.

۶-۲-۴. ساخت فرهنگ

ساخت فرهنگ به معنای ایجاد و تولید فرهنگ جدید است که با نیازها و شرایط جامعه همخوانی داشته باشد. این بعد از مهندسی فرهنگ نشان می‌دهد فرهنگ نمی‌تواند به حفظ وضعیت موجود بسنده کند، بلکه نیازمند نوآوری و تولید فرهنگی است. از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای استنباط می‌شود که ساخت فرهنگ باید به‌گونه‌ای باشد که با مبانی اسلامی و عقلانی همخوانی داشته باشد و بتواند به رشد و تعالی جامعه کمک کند. فرهنگ ساختنی و قابل‌تغییر است (خامنه‌ای، ۱۳۹۳). از این‌رو ساخت فرهنگ فرایندی پویا و مستمر و نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه است.

۶-۲-۵. ماهیت فرهنگ

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ به‌مثابه هویت زنده و پویای یک تمدن تعریف می‌شود که دارای دو بعد متکامل مظاهر فرهنگی (نمادهای عینی) و باطن فرهنگی (شاکله‌های معنایی) است. ایشان فرهنگ را نه مجموعه‌ای ایستا، بلکه حرکتی درون‌زا و کیفیت‌بخش می‌دانند که مانند اکوسیستمی زنده، فضایی تحمیل‌گر می‌آفریند و به‌صورت نامحسوس بر رفتارهای فردی و اجتماعی سایه می‌افکند. از منظر معظم له، فرهنگ ذهنیت و عقلانیت جامعه را شکل می‌دهد و به‌مثابه خوراک معنوی، تغذیه‌کننده روح جمعی است. تأکید ایشان بر این نکته بنیادین است که فرهنگ روح در کالبد جامعه محسوب می‌شود. همان‌گونه که جسم بی‌روح فاقد حیات است، جامعه‌ای که از فرهنگ اصیل تهی شود، به موجودی بی‌هویت تبدیل می‌شود. به عبارت دیگر ایشان معتقدند «فرهنگ مجموعه عناصر سازنده فکر و عمل انسان؛ این فرهنگ است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸). این دیدگاه، فرهنگ را مادر تحولات ملت می‌داند که هم بر سیاست و اقتصاد تقدم رتبه‌ای دارد و هم شامل ابعاد فراتر از مظاهر سطحی می‌شود؛ چرا که باطن فرهنگی (شامل باورها، ارزش‌ها و انگاره‌های بنیادین) زیرساخت هرگونه تغییر اجتماعی است. این نگاه جامع، فرهنگ را به‌عنوان محور توسعه حقیقی و تمدن‌سازی نوین اسلامی معرفی می‌کند.

۳-۶. تطبیق یافته‌های با چارچوب نظری پژوهش

با توجه به تحلیل مفاهیم به‌دست‌آمده از مهندسی فرهنگ در این بخش مقایسه‌ای بین چارچوب نظری پژوهش با یافته‌های به‌دست‌آمده از مهندسی فرهنگ در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای ارائه شده است تا شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها مشخص شود.

۱-۳-۶. لیبرالیسم و فرهنگ

لیبرالیسم براساس فلسفه سرمایه‌داری و فردگرایی شکل گرفته است. در این دیدگاه، فرهنگ پدیده‌ای خودجوش و طبیعی درنظر گرفته می‌شود که نیاز به دخالت دولت ندارد. فردریش هایک، یکی از نظریه‌پردازان اصلی لیبرالیسم، معتقد است نظم اجتماعی و فرهنگی به‌صورت خودجوش و بدون نیاز به برنامه‌ریزی عقلانی شکل می‌گیرد. او از مفهوم نظم خودجوش استفاده می‌کند و بر آن است که بازار آزاد بهترین نمونه این نظم است. کارل پوپر نیز با نقد کل‌گرایی و مهندسی اجتماعی کل‌نگر، از مهندسی اجتماعی تدریجی دفاع می‌کند. از دیدگاه او، تغییرات فرهنگی باید به‌صورت جزئی و تدریجی انجام شود تا از سرکوب و اقتدارگرایی جلوگیری شود. در لیبرالیسم، دولت نقش حداقلی در فرهنگ دارد و بیشتر به‌عنوان یک واسطه عمل می‌کند. دولت نباید در فرهنگ دخالت کند، بلکه باید فضایی را فراهم کند که فرهنگ به‌صورت طبیعی رشد کند. لیبرالیسم مخالف هرگونه برنامه‌ریزی کلان فرهنگی است و معتقد است فرهنگ باید از طریق تعاملات آزاد افراد و نهادهای جامعه شکل بگیرد.

۲-۳-۶. سوسیالیسم و فرهنگ

سوسیالیسم براساس فلسفه جمع‌گرایی و عدالت اجتماعی شکل گرفته است. در این دیدگاه، فرهنگ به‌عنوان ابزاری برای تحقق اهداف اجتماعی و اقتصادی درنظر گرفته می‌شود. مارکس و نظریه‌پردازان سوسیالیست معتقدند فرهنگ تحت تأثیر روابط اقتصادی و طبقاتی است. فرهنگ در خدمت طبقه حاکم است و برای حفظ سلطه آن طبقه استفاده می‌شود. در سوسیالیسم از مهندسی اجتماعی کل‌نگر دفاع می‌شود و پیروان آن معتقدند دولت باید به‌صورت فعال در فرهنگ دخالت کند تا جامعه را به‌سمت اهداف عدالت‌خواهانه هدایت کند. در سوسیالیسم، دولت نقش فعال و کنترل‌کننده در فرهنگ دارد. دولت باید فرهنگ را به‌صورت برنامه‌ریزی شده و هدفمند هدایت کند تا به اهداف اجتماعی و اقتصادی خود برسد. سوسیالیسم مخالف رهاسازی فرهنگ است و معتقد است فرهنگ باید در خدمت تحولات اجتماعی و اقتصادی قرار گیرد.

۳-۳-۶. دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای و مهندسی فرهنگ

دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای درباره فرهنگ براساس مبانی اسلامی و انقلابی شکل گرفته است. ایشان فرهنگ را پدیده‌ای پویا و زنده می‌دانند که نیازمند رشد، هدایت و نظارت است. براساس تحلیل مضمون دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ باید به‌سمتی حرکت کند که با ارزش‌های اسلامی و انقلابی همخوانی داشته باشد. فرهنگ صحیح شرط آزادی، رفاه و رشد اقتصادی است. آیت‌الله خامنه‌ای از مهندسی فرهنگ دفاع می‌کنند و معتقدند فرهنگ نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه است. این مهندسی فرهنگ شامل رشد فرهنگ، هدایت فرهنگ، نظارت فرهنگ، ماهیت فرهنگ و ساخت فرهنگ است.

در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، دولت نقشی فعال و هدایت‌کننده در فرهنگ دارد. دولت باید فرهنگ را به‌سمت ارزش‌های اسلامی و انقلابی هدایت کند و از انحرافات فرهنگی جلوگیری کند. ایشان معتقدند که فرهنگ نمی‌تواند به حال خود رها شود، بلکه نیازمند برنامه‌ریزی و جهت‌دهی است. دولت باید در کنار مردم و نخبگان، فرهنگ را به‌سمت رشد و تعالی هدایت کند.

۴-۳-۶. تطبیق دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای با لیبرالیسم و سوسیالیسم در عرصه فرهنگ

براین اساس تطبیق پنج مضمون سازمان‌دهنده در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای با لیبرالیسم و سوسیالیسم به شرح زیر است.

الف) رشد فرهنگ: در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای رشد فرهنگ، مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی است و به‌مثابه بستری برای تمدن‌سازی اسلامی تعریف می‌شود. فرهنگ مطلوب، شرط لازم برای پیشرفت در سایر حوزه‌ها (اقتصاد، سیاست) است. در لیبرالیسم رشد

فرهنگ عمدتاً براساس آزادی فردی و تکثرگرایی تعریف می‌شود. بازار آزاد ایده‌ها و رقابت فرهنگی، محور اصلی است و دولت نقش حداقلی در جهت‌دهی به فرهنگ دارد.

ب) هدایت فرهنگ: آیت‌الله خامنه‌ای هدایت فرهنگ به‌سمت ارزش‌های اسلامی و انقلابی را ضروری می‌داند و این مهم را نیازمند برنامه‌ریزی حکومتی با مشارکت مردم و نخبگان می‌پندارد. در لیبرالیسم، هدایت فرهنگ عموماً غیرمستقیم و از طریق مکانیسم‌های بازار (رسانه‌ها و مؤسسات خصوصی) صورت می‌گیرد. دولت در تعیین جهت فرهنگی مداخله نمی‌کند. در سوسیالیسم، دولت به‌صورت فعال، فرهنگ را به‌سمت اهداف طبقه کارگر هدایت می‌کند و از ابزارهای آموزشی و تبلیغاتی برای ترویج ایدئولوژی سوسیالیستی بهره می‌گیرد.

پ) نظارت فرهنگ: از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، نظارت برای جلوگیری از انحرافات فرهنگی ضروری است، اما نباید به استبداد فرهنگی یا سرکوب بینجامد. هدف، حفظ سلامت فرهنگی جامعه است. در لیبرالیسم، نظارت فرهنگ عمدتاً محدود به مقابله با محتوای خلاف قانون (مثل خشونت یا نفرت‌پراکنی) است و اصل بر آزادی بیان است. در سوسیالیسم، نظارت شدید بر فرهنگ برای مقابله با «فرهنگ سرمایه‌داری» اعمال می‌شود و رسانه‌ها معمولاً تحت کنترل دولت هستند.

ت) ساخت فرهنگ: از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ باید مبتنی بر مبانی اسلامی ساخته شود و پویایی خود را حفظ کند. نوآوری فرهنگی در چارچوب ارزش‌های دینی مجاز است. در لیبرالیسم، ساخت فرهنگ به‌صورت خودجوش و از طریق تعامل آزاد افراد و گروه‌ها شکل می‌گیرد. هیچ الگوی ازپیش تعیین‌شده‌ای تحمیل نمی‌شود. در سوسیالیسم، فرهنگ باید مطابق ایدئولوژی حزب حاکم ساخته شود و در خدمت انقلاب سوسیالیستی باشد. هنر و ادبیات متعهد به آرمان‌های طبقه کارگر است.

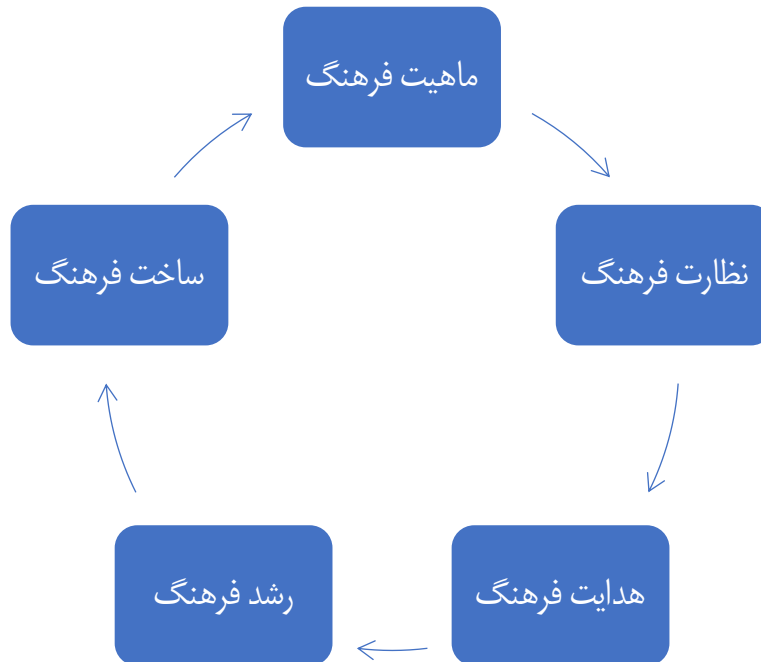
ث) ماهیت فرهنگ: از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ روح جامعه و ترکیبی از مظاهر عینی و شاکله‌های معنایی است. فرهنگ اصیل اسلامی، محور تحولات اجتماعی است. در لیبرالیسم، فرهنگ بیشتر محصول انتخاب‌های فردی و تنوع اجتماعی است و هیچ نسخه واحدی برای آن وجود ندارد. در سوسیالیسم، فرهنگ، بازتاب روابط تولیدی است و باید در خدمت تغییر ساختارهای طبقاتی باشد.

مضمون	آیت‌الله خامنه‌ای	لیبرالیسم	سوسیالیسم
رشد فرهنگ	مبتنی بر اسلام و تمدن‌سازی	بازار آزاد ایده‌ها	عدالت‌محور و دولتی
هدایت فرهنگ	جهت‌دهی اسلامی با مشارکت مردم	عدم مداخله دولت	هدایت ایدئولوژیک توسط حزب
نظارت فرهنگ	نظارت برای سلامت فرهنگی	حداقلی (فقط قانونی)	کنترل شدید دولتی
ساخت فرهنگ	نوآوری در چارچوب اسلامی	خودجوش و تکثرگرا	ساختارمند و ایدئولوژیک
ماهیت فرهنگ	روح جامعه و تمدن‌ساز	فردگرا و متنوع	ابزار مبارزه طبقاتی

جدول ۳. تطبیق پنج مضمون سازمان‌دهنده در سه دیدگاه

براساس جدول ۳، لیبرالیسم فرهنگ را پدیده‌ای خودجوش و طبیعی می‌داند که نیازی به دخالت دولت ندارد. این دیدگاه مخالف هرگونه مهندسی فرهنگ است و معتقد است فرهنگ باید از طریق تعاملات آزاد افراد شکل بگیرد. سوسیالیسم فرهنگ را ابزاری برای تحقق اهداف اجتماعی و اقتصادی می‌داند. این دیدگاه از مهندسی اجتماعی کل‌نگر دفاع می‌کند و معتقد است دولت باید به‌صورت فعال در فرهنگ دخالت کند. از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ پدیده‌ای پویا و زنده است که نیازمند رشد، هدایت و نظارت است. ایشان از مهندسی فرهنگ دفاع می‌کنند و معتقدند فرهنگ باید به‌سمت ارزش‌های اسلامی و انقلابی هدایت شود.

درمجموع این تحلیل نشان می‌دهد هر سه دیدگاه به نقش فرهنگ در جامعه توجه دارند، اما درمورد نحوه مدیریت و هدایت فرهنگ دارای اختلاف نظر هستند. لیبرالیسم فرهنگ را به حال خود رها می‌کند، سوسیالیسم آن را در خدمت اهداف اجتماعی قرار می‌دهد و دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای آن را به سمت ارزش‌های اسلامی و انقلابی هدایت می‌کند. می‌توان الگوی مفهومی صورت‌بندی مقوله مهندسی فرهنگ براساس نظرات آیت‌الله خامنه‌ای را در الگوی مفهومی زیر مشاهده کرد.

شکل ۲. الگوی مفهومی صورت‌بندی مهندسی فرهنگ بر مبنای بیانات آیت‌الله خامنه‌ای

این الگوی مفهومی نشان می‌دهد مهندسی فرهنگ، فرایندی چرخشی و پویا است که نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه به شرح زیر است:

الف) ماهیت فرهنگ: این مرحله شامل تعریف درست فرهنگ است به‌عنوان کالبد جامعه است تا به‌واسطه آن سیر به‌سمت سایر مراحل انجام شود؛

ب) نظارت فرهنگ: این مرحله شامل کنترل و مراقبت از فرایندهای فرهنگی است تا از انحرافات فرهنگی جلوگیری شود؛

پ) هدایت فرهنگ: در این مرحله، فرهنگ جامعه به‌سمت ارزش‌های اسلامی و انقلابی هدایت می‌شود؛

ت) ساخت فرهنگ: این مرحله شامل ایجاد و تولید فرهنگ جدید است که با نیازها و شرایط جامعه همخوانی داشته باشد؛

ث) رشد فرهنگ: درنهایت، فرهنگ جامعه به‌سمت رشد و تعالی حرکت می‌کند و جامعه به فرهنگ مطلوب دست می‌یابد.

درنهایت می‌توان گفت تاکنون بیشتر بر معنای مهندسی فرهنگ به‌عنوان کنترل و نظارت فرهنگ توجه شده و این معنا با بعد انعطاف‌پذیری فرهنگ کمی در تعارض است. درحالی‌که آیت‌الله خامنه‌ای بر ابعاد رشد و هدایت فرهنگ نیز تأکید دارد که وجه منعطف فرهنگ را مدنظر قرار می‌دهد تا موانع فرهنگ از بین برود و هدایت فرهنگ به‌درستی صورت پذیرد.

مهندسی فرهنگ امری چندمرحله‌ای است که بنا بر آنچه از تحلیل مضامین فوق به‌دست آمد از نظارت بر فرهنگ شروع می‌شود و تا رشد فرهنگ ادامه می‌یابد. از این‌رو باید فرایندی را درنظر گرفت که به‌صورت چرخشی باشد و توأمان هم نظارت و هم هدایت و رشد فرهنگ را دربرگیرد و به‌حسب نیاز ساخت فرهنگ را هم دربرگیرد و از فرهنگ‌سازی فراتر رود. بنابراین فرهنگ موجود را هدایت و به فرهنگ

مطلوب یعنی نقطه رشد آن برساند. در این مرحله می‌توان مرحله‌ای را هم تحت عنوان تحلیل فرهنگ به کار گرفت که پس از ساخت فرهنگ اعمال می‌شود.

۷. بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد مهندسی فرهنگ از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، فرایندی پویا و چندبعدی است که شامل نظارت، هدایت، رشد و ساخت فرهنگ می‌شود. این ابعاد در تعامل با یکدیگر، چارچوبی را برای مدیریت و توسعه فرهنگ در نظام اسلامی فراهم می‌کنند. برخلاف دیدگاه‌های افراطی لیبرالیسم و سوسیالیسم که یا فرهنگ را کاملاً رها می‌کنند یا به‌طور کامل تحت کنترل دولت قرار می‌دهند، رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای مدلی بینابین ارائه می‌دهد که ضمن احترام به آزادی‌های فرهنگی، از طریق هدایت و نظارت، فرهنگ را در مسیر اهداف کلان نظام اسلامی قرار می‌دهد.

در این پژوهش مشخص شد رشد فرهنگ به معنای توسعه بنیان‌های فکری و معنوی جامعه، هدایت فرهنگ به‌عنوان جهت‌دهی به فرایندهای فرهنگی، نظارت فرهنگ به معنای کنترل و مراقبت از انحرافات فرهنگی و ساخت فرهنگ به معنای ایجاد فرهنگ جدید متناسب با نیازهای جامعه، همگی از عناصر کلیدی مهندسی فرهنگ محسوب می‌شوند. این رویکرد، نه تنها امکان تداوم و پویایی فرهنگی را فراهم می‌کند، بلکه از طریق نظارت هوشمندانه، از انحرافات و آسیب‌های احتمالی نیز جلوگیری می‌کند.

همچنین مقایسه دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای با دو رویکرد لیبرالیسم و سوسیالیسم نشان داد برخلاف لیبرالیسم که فرهنگ را خودجوش و بدون مداخله دولت می‌بیند و سوسیالیسم که بر کنترل شدید فرهنگی تأکید دارد، مهندسی فرهنگ از دیدگاه ایشان به دنبال ایجاد تعادل بین آزادی فرهنگی و نظارت دولتی است. دولت اسلامی در این الگو نه تنها نقش محافظت‌کننده دارد، بلکه با بهره‌گیری از اصول اسلامی و انقلابی، فرهنگ جامعه را در مسیر رشد و تعالی هدایت می‌کند.

یکی از یافته‌های مهم پژوهش این است که مهندسی فرهنگ نباید تنها به‌عنوان ابزاری برای کنترل فرهنگ در نظر گرفته شود، بلکه باید به‌عنوان یک فرایند توسعه‌ای که بر رشد، هدایت و ارتقای فرهنگ تمرکز دارد، مطرح شود. برای تحقق این امر، همکاری دولت، نخبگان فرهنگی و جامعه ضروری است. در این راستا، برنامه‌ریزی دقیق، مشارکت مردمی و توجه به شرایط اجتماعی و سیاسی جامعه، از عوامل کلیدی موفقیت مهندسی فرهنگ خواهد بود.

همچنین به سؤالات مطرح‌شده در ابتدای پژوهش نیز به شرح زیر پاسخ داده شد. مهندسی فرهنگ فرایندی سیستماتیک و چندبعدی است که شامل نظارت، هدایت، رشد و ساخت فرهنگ می‌شود. این مفهوم با مفاهیمی مانند مدیریت فرهنگ، سیاست‌گذاری فرهنگی و توسعه فرهنگی در ارتباط است. مهندسی فرهنگ از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، نیازمند تعامل بین دولت، نخبگان و جامعه است. دولت باید نقش هدایت‌گر و نظارت‌کننده داشته باشد، بدون آنکه به سرکوب خلاقیت‌های فرهنگی منجر شود. به‌علاوه فرایندی چرخشی و پویا است که از نظارت آغاز می‌شود و با هدایت، ساخت و رشد فرهنگ ادامه می‌یابد. این فرایند نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و مشارکت فعال ذی‌نفعان فرهنگی است.

پیشنهاد می‌شود محققان بعدی برای تکمیل این مقاله موارد زیر را بررسی کنند: بررسی نقش مشارکت نخبگان فرهنگی در فرایند مهندسی فرهنگ، تحلیل تطبیقی مهندسی فرهنگ در ایران با سایر مدل‌های فرهنگی در کشورهای اسلامی، ارزیابی اثرات سیاست‌های مهندسی فرهنگ بر رفتارهای اجتماعی و فرهنگی جامعه، و ارائه مدل‌های بومی برای اجرای مهندسی فرهنگ در بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی.

درنهایت، می‌توان نتیجه گرفت مهندسی فرهنگ در نظام اسلامی باید به‌گونه‌ای طراحی شود که ضمن حفظ هویت فرهنگی جامعه، زمینه را برای پویایی، نوآوری و پیشرفت فرهنگی فراهم سازد. اتخاذ رویکردی که هم از هرج‌ومرج فرهنگی جلوگیری کند و هم مانع از استبداد فرهنگی شود، می‌تواند الگویی مناسب برای مدیریت فرهنگی در جوامع اسلامی و حتی فراتر از آن باشد.

۸. ملاحظات اخلاقی

در این پژوهش، کلیه موازین اخلاقی شامل رضایت آگاهانه شرکت‌کنندگان، اطمینان از محرمانه بودن اطلاعات افراد و ورود یا خروج داوطلبانه مشارکت‌کنندگان رعایت شده است. همچنین ملاحظات اخلاقی مطابق با اصول اخلاق در پژوهش مدنظر قرار گرفته است.

۹. سیاست‌گذاری و حمایت مالی

در نگارش این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های دولتی، عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نشده است.

۱۰. تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌دارد که در این مطالعه هیچ گونه تعارض منافی وجود ندارد.

۱۱. منابع

قرآن کریم.

ابوالقاسمی، محمدجواد (۱۳۸۵). شناخت فرهنگ. تهران: عرش‌پژوه.

استریناتی، دومینیک (۱۳۸۰). مقدمه‌ای بر نظریه‌های فرهنگ‌عامه. ترجمه ثریا پاک‌نظر. تهران: گام نو.

آشوری، داریوش (۱۳۷۶). دانشنامه سیاسی. تهران: مروارید.

آقاسی، آناهیتا، بنی‌هاشمی، سید محسن و عقیلی، سید وحید (۱۴۰۰). تحلیل مضمون هویت فرهنگی در اندیشه آیت‌الله سید علی خامنه‌ای. فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۱(۲)، ۱۵۵-۱۷۶. <https://doi.org/10.22059/jstmt.2021.317572.1437>

فرهی بوزنجانی، برزو (۱۳۸۵). فرهنگ سازمانی و استانداردسازی رفتار. همایش استانداردسازی رفتار پلیس. بشیریه، حسین (۱۳۷۹). نظریه‌های فرهنگ در قرن بیستم. تهران: طلوع.

پوپر، کارل (۱۳۹۶). جامعه باز و دشمنان آن. ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران: خوارزمی.

پولادی، کمال (۱۳۸۳). تاریخ اندیشه سیاسی در غرب (قرن بیستم). تهران: مرکز.

جهان‌بین، فرزاد (۱۳۹۸). باغبانی فرهنگ. تهران: نهضت نرم‌افزاری.

فرزاد، جهان‌بین (۱۳۹۷). باغبانی فرهنگ؛ مدیریت فرهنگ در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی). فصلنامه علمی مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۵(۵۳)، ۱۰۳-۱۲۶. <http://enghelab.maaref.ac.ir/article-1-869-fa.html>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸). بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان. بازبایی شده در تاریخ (۱۴۰۳/۱۲/۷). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای.

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰). بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی. بازبایی شده در تاریخ (۱۴۰۴/۲/۲۶). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای.

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳). بیانات در حرم مطهر رضوی. بازبایی شده در تاریخ (۱۴۰۳/۱۲/۷). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای.

خسروی زارگز، مسلم و بخشی، سمیه (۱۳۹۶). بازبایی پیکره فرهنگ در اندیشه مقام معظم رهبری. پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۶(۲)، ۱۷۵-۱۹۹.

دیوبیس، استنلی (۱۳۷۶). مدیریت فرهنگ در سازمان. ترجمه ناصر میرسپاسی و پریچهر معتمد گرجی. تهران: مروارید.

صفریگی، حمزه، میرزازاده احمد بیگلو، فرامرز، و کمالی‌زاده، محمد (۱۴۰۱). نسبت مفهوم فرهنگ و تمدن نوین اسلامی در گفتمان رهبری انقلاب اسلامی ایران. آمایش سیاسی فضا، ۵(۱)، ۲۲-۳۴. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.26455145.2023.5.1.3.0>

صمدیان، زهره و شفیعی فینی، علی (۱۳۹۳). واکاوی مفهوم مهندسی فرهنگی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۰(۱۰۳)، ۳-۲۲.

فوزی، یحیی و بصیرنیا، غلامرضا (۱۳۸۷). مبانی نظری دو رویکرد سلبی و ایجابی به مهندسی فرهنگی در ایران پس از انقلاب. مطالعات انقلاب اسلامی، ۴(۱۵)، ۲۱۳-۲۳۴. <http://enghelab.maaref.ac.ir/article-1-1827-fa.html>

- مهرآیین، مصطفی (۱۳۹۱). تحلیل متن در اندیشه ژولیا کریستوا. کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ۱۷۱، ۲۱-۲۶.
- ناظمی اردکانی، مهدی، فرهی بوزنجانی، برزو، و پیروزمند، علیرضا (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر تعیین اصول و روش مهندسی فرهنگی کشور. ناظر: حسن علی اکبری. تهران: کمیسیون دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی کشور.
- ناظمی اردکانی، مهدی (۱۳۸۷). مفهوم‌شناسی مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگی کشور. مصباح، ۷۵، ۸۵-۱۱۶.
- یوسفی، بتول و قربانی تازه‌کندی، سعید (۱۴۰۰). فرهنگ و شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۱۱(۴۰)، ۹۹-۱۲۹. <https://doi.org/10.22084/rjir.2021.24862.3371>
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria(2006), "Using Thematic Analysis in Psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol.3, No.2: 77-101.
- Tylor, Edward Burnett (2012) *Primitive Culture: Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art And Custom*, New York: Nabu Press.
- Gray, C. (2006). Managing the Unmanageable: The Politics of Cultural Planning. *Public Policy and Administration*, 21(2), 101-113.
- Baikov, E., Enikeeva, L., Bulochnikov, P., & Kuzmina, S. (2020). *Organizational and economic mechanism for managing the development of the cultural sphere of the russian regions in the digital economy*, Association for Computing Machinery New York: NY, United States.
- Khachatryan, R., & Makaryan, M. (2024). Transforming Organizational Culture in Higher Education Institutions in the Republic of Armenia: a Management Model. *KATCHAR SCIENTIFIC PERIODICAL* | 2024 (2): 104 - 121. <https://doi.org/10.54503/2579-2903-2024.2-104>
- Fedorova, Z. V. (2022). On the mechanisms of socio-cultural engineering in the information society. *KANT*, 43(2), 195-199. <https://doi.org/10.24923/2222-243x.2022-43.34>